

PRILOG UTVRĐIVANJU NAŠE RIBARSKE TERMINOLOGIJE

O nazivima jastog i hlap

Božidar Finka

Morski su rakovi jastog i hlap osobit kulinarski i gurmanski specijalitet ne samo na obalnom području nego i u čitavoj unutrašnjosti. Uza sve to ni do danas se nisu dovoljno ustalili nazivi za te rakove ili se zamjenjuju pa se može dogoditi (i događa se) da se plati jedan rak, a da se dobije onaj drugi. Da ima nejasnoća oko identifikacije tih dvaju rakova, potvrđuju i članci u stručnom časopisu Morsko ribarstvo (usp. god. XXIII., br. 2, 1971.), posebno članak »Jastog ili hlap?« Dobroslava Elezovića i članak »O nazivima hlapa i jastoga« Fabjana Grubišića. Ponukan pozivom Uredništva Morskog ribarstva da i lingvisti pomognu »u sređivanju i usklađivanju stručnih naziva u čitavoj grani morskog ribarstva« pridružujem se započetoj diskusiji o nazivima i o sadržaju (značenju) naziva jastog i hlap, pogotovu što su po srijedi rakovi za koje postoji širi interes pa je i utvrđivanje njihovih naziva aktualno i leksičko i terminološko pitanje našega književnog jezika.*

Budući da ni u literaturi ni na terenu nema jednodušnosti koji je rak *jastog*, a koji *hlap* i budući da još postoje dileme treba li rabiti upravo ta dva naziva ili umjesto njih koje druge te koji od njih atribuirati jednom, a koji drugom raku, potrebno je prije svakog zaključka odrediti polazište i cilj ovakva razmatranja.

I.

Spomenuti su autori naveli da na terenu vlada šarenilo naziva i da isti naziv ne označuje u svim obalnim mjestima istog raka. Da bi se dakle prevladala terminološka zbrka na terenu, ne preostaje drugo nego da se u određenim mjestima identificiraju nazivi i utvrdi koji im je sadržaj, tj. koji se rak njima označuje. Ništa ne smeta što će isti naziv u dva različita terena označivati različite rakove, odnosno što će isti rak na različitim terenima imati različite nazive. To je samo dokaz o slaboj gospodarskoj i političkoj povezanosti naših krajeva u prošlosti pa nije čudno što se posljedice osjećaju i imaju odraza i u sadašnjosti. Kao što je poznato, uz manje mjesne dijalekatske razlike nazivi su za spomenute rakove uglavnom isti; veća je razlika samo u tome što isti naziv ne označuje svagdje istog raka. Tome se i ne treba suviše čuditi jer rakovi o kojima je riječ, a i rakovi općenito, nisu ni svakidašnja

* Ovo je jedan u nizu priloga utvrđivanju naše ribarske terminologije koje postupno objavljujem u stručnom časopisu Morsko ribarstvo.

lovina ni svakidašnja hrana. Pojavljuju se i love vremenski ograničeno, love se u ograničenim količinama i ne dolaze na svačiji stol. Drukčije rečeno: rakovi nisu u općoj potrošnji i njihovi nazivi nisu svakidašnje riječi ni obalnog stanovništva. To je sve uzrok da se inventar nazivlja za rakove lako miješao i naziv za jednog raka prenosio kao naziv za drugog raka. Činjenica je ipak da se nepostojanost naziva spomenutih dvaju rakova nije protegla na sve moguće rakove. Nije naime zapaženo da se nazivima *jastog* i *hlap* i njihovim sinonimima označuju druge vrste rakova (npr. *rakovica*, *škamp* i sl.). Jezična svijest o jastogu i hlapu kao o dvama najvećim i po mnogim oznakama srodnim rakovima očuvana je na čitavu obalnom području, poremećena je samo raspodjela tih naziva, odnosno njihovih sinonima. Ako dakle želimo srediti stručne nazive u morskom ribarstvu, prvo nas može zanimati kojih sve naziva ima, zatim rasprostranjenost tih naziva, napokon njihova jezična opravdanost. Tek na temelju toga možemo prići konkretnom terminološkom poslu kojim treba odrediti, prvo: čemu dajemo naziv, drugo: kakav naziv dajemo. Pri tome se treba držati općega terminološkog načela da svaki naziv (termin) mora biti jednoznačan. Gdje nema jednoznačnosti termina, tu nema ni prave terminologije. I dalje, ono što se označuje (čemu se daje naziv) može biti označeno samo jednim nazivom (terminom). Terminološko dvojstvo i terminološke višestrukosti uvijek su dokaz o terminološkoj nesređenosti i ustupcima bilo kome ili bilo čemu, a to je ono što se upravo želi izbjeći.

II.

Iz članka »Jastog ili hlap?« Dobroslava Elezovića saznali smo da se dobar dio naše stručne literature još nije dovinuo do prave terminološke jasnoće u morskom ribarstvu, nego da se terensko šarenilo u nazivlju, razumljivo i jednoznačno na određenom terenu, prenosi i u stručnu literaturu, u kojoj nije ni razumljivo ni jednoznačno. Zato je razložito Elezovićevo upozorenje da zbrka oko naziva nije doduše tragična, ali da je »izvan sumnje tragična pojava sama po sebi: da se do danas ta zbrka održala!«. Treba se složiti s Elezovićem kad kaže da situacija u ribarskoj terminologiji dosta govori i »o stanju ribarstva kao privredne grane«. Možda će tko biti manje strog sudac od Elezovića kad je riječ o ribarstvu kao gospodarskoj grani, ali se ipak ne treba zavaravati da jedno s drugim nema ama baš nikakve veze. Ako ništa drugo, nespojivo je sa suvremenim gospodarenjem i novčanim odnosima da određena roba (u ovom slučaju ovaj ili onaj rak) nema određen, ustaljen naziv i da se prema tome može čak špekulirati i s nazivom robe i s njezinom cijenom. Eto, i tako se može shvatiti oštrica Elezovićeve upozorenja o stanju ribarstva kao privredne grane. Zato je za svaku pohvalu brzo reagiranje

Fabjana Grubišića koji se u članku »O nazivima hlapa i jastoga«, pošto je ukratko iznio rasprostranjenost odgovarajućih naziva na terenu i posluživši se latinskim stručnim nazivima za identifikaciju i podacima iz mjerodavne stručne literature, zalaže da se naš naziv jastog identificira latinskim stručnim nazivom *Palinurus vulgaris*, a naziv hlap stručnim latinskim nazivom *Homarus vulgaris*. Svoje gledište Grubišić temelji na činjenici da se, kako on tvrdi, nazivom jastog (ili varijantom jastrog) »uzduž cijelog dalmatinskog primorja nazivlje rak poznat pod stručnim imenom *Palinurus vulgaris* Latr.« Grubišić dakle ne predlaže pod svaku cijenu »svoj« naziv, nego se poziva na proširenu govornu praksu. Ako je naziv jastog (ili jastrog) doista proširen »uzduž cijelog dalmatinskog primorja« i ako mu stanovništvo toga područja doista daje sadržaj (*Palinurus vulgaris* Latr.) kako tvrdi Grubišić, onda možemo reći da se autor poslužio jednim od prihvatljivih kriterija u stručnoj nomenklaturi, a to je raširenost naziva. I lingvistika prihvaća kriterij proširenosti naziva kao veoma važan, ali ga propušta kroz još jedan važan filter, a to je jezična opravdanost naziva, osobito s gledišta izvodljivosti, tj. mogućnosti tvorbe izvedenica od osnovnog naziva. Ako te mogućnosti nema, ni najprošireniji naziv nije prikladan da vrši terminološku funkciju; potisnut će ga i manje proširen naziv ako se bolje i lakše uklapa u tvorbenu strukturu jezika. Moramo dakle i nazive za rakove podvrći jezičnoj analizi i prepustiti objektivnim mjerilima da potvrde ili opovrgnu Grubišićevo gledište, prvo: o prihvaćanju samih naziva jastog i hlap, drugo: o sadržaju tih naziva.

III.

Stjecajem okolnosti pristupačna mi je naša ribarska i pomorska terminologija s velikoga broja punktova od najsjevernijih zakutaka Jadrana sve do državne granice prema Albaniji. Nije mi ipak namjera, a niti je potrebno ovdje navoditi redom sve nazive jastoga i hlapa u svakom pojedinom obalnom mjestu. Treba ipak reći da terenska građa potvrđuje Grubišićev uopćen podatak po kojem se nazivom jastog (ili jastrog) »uzduž cijelog dalmatinskog primorja nazivlje rak pod stručnim imenom *Palinurus vulgaris* Latr.« U građi su registrirane ove inačice toga naziva: jastof, jastog, jastoh, jastok i jastov, a zabilježeni su i nazivi jastjera, jastogara i jastogera za odgovarajuće mreže te jastožište kao naziv za spremište živih jastoga. Govore se i umanjene i uvećanice od svih navedenih naziva toga raka (npr. jastožić, jastožina).

Naziv jastog latinizirana je riječ (*astacus*) grčkoga podrijetla (*astakós*), a nama je došla preko dalmatoromanskog, tj. posebnog romanskog jezika »latinske ere« koji se govorio u dijelu Dalmacije (vjerojatno u liku *astago*,

-onis). U našem jeziku riječ je po pravilima hrvatske fonetike izgubila strani dočetak i dobila prejtaciju (početno j-). Dalje razlike u dočetu riječi rezultat su naše dijalekatske fonetike po kojoj se olabavljuje zvučnost završnog suglasnika što rezultira glasom *h* (jastoh). Glas se *h* općenito rado mijenja glasom *f* (jastof), a ovaj se nerijetko učvršćuje svojim parnjakom *v* (jastov). Proces može biti i takav da se zadržava zatvorenost krajnjeg suglasnika, a mijenja se samo njegova zvučnost pa otuda mjesto zvučnog zatvornog *g* (jastog) bude bezvučni zatvorni *k* (jastok). Sve su to pojave česte u našim govorima pa nije ni potrebno navoditi paralelne primjere. I lik jastrog (s umetnutim *r* poslije dentala) oslanja se na mnoge takve primjere u našim govorima. Prema tome, između svih navedenih likova čini se da je samo lik jastog direktna kontinuanta izvornog naziva dok bi svi drugi likovi bili njegove dijalekatske inačice, a to se potvrđuje i time što samo liku jastog odgovaraju u punoj mjeri izvedenice tipa jastožić i jastožina. Prema liku jastog je i naša izvedenica jastogara (mreža), a odgovara mu i ponašena mletačka izvedenica jastogera. Doda li se tome još i to da se upravo nazivu jastog pod stručnim nazivom *Palinurus vulgaris* Latr. pripisuje značenje »veliki morski rak bez klijesta« (ARj, IV., s. v.), onda je očito da za naziv u liku jastog govore svi postavljeni kriteriji: od proširenosti na terenu do jezične opravdanosti koja uključuje i kontinuitet naziva, mogućnost jezične izvodljivosti i jednoznačno definiranje pojma. Naziv bi doduše mogao biti i drukčiji pa da bude prihvatljiv, ali nikakav drugi nije ušao u upotrebu pa ga ne bi bilo preporučljivo ni danas umjetno stvarati, a nikako se ne može prihvatiti da se zbog toga posuđuje naziv kojim se označuje drugi rak.

IV.

Za raka koji naziva hlap i identificira ga stručnim latinskim nazivom *Homarus vulgaris* Fabjan Grubišić navodi četiri različita naziva. Osim naziva hlap tu su još nazivi jakar, karlo i rarog. Treba navesti da na terenu ima i drugih naziva i drukčijih likova navedenih naziva, npr. arežica, bogdan, njakar (njakar je inačica od jakar). Ti nazivi još nisu etimološki dovoljno objašnjeni, premda se čini da likovi arežica, karlo i rarog imaju zajedničko podrijetlo, s različitim prilagodbama koje su dovele do stanja koje danas faktički imamo.

U liku rarog prepoznajemo dočetak -og preuzet od naziva jastog, u liku je arežica hrvatski dočetak za ženski rod -ica, a do lika karlo moglo je doći pučkom, folklornom asocijacijom da se riječ učini razumljivom. Dobivši jednom oblik kakav ima osobno ime Karlo, put

do zamjene imena nije dalek pa otuda naziv bogdan kojim se također nasljeđuje osobno ime. Naziv je hlap po P. Skoku (Etimologijski rječnik, I., Zagreb, 1971.) općeslavenska riječ s veoma razvedenim značenjem, između ostalog i sa značenjem »odrastao momak«. Taj se naziv kao metafora prenio i na raka. Prijenos značenja nije objašnjen, ali se može razumjeti. Naziv jakar, -kra (njakar, -kra) također nije objašnjen. Po semantičkoj asocijaciji uvjetno bi se mogao povezati s grč. akris (akros) s osnovnim značenjem 'šiljak', osobito s obzirom na slaganje u naglasku. Tome se ne protivi ni naša prejtacija (imamo je i u nazivu jastog), a zamjena početnog j- sa nj- obična je dijalekatska pojava na terenu gdje paralelno supostoje i lik jakar i lik njakar (npr. na Žirju). U nedostatku pouzdanijih etimoloških zaključaka iznesene su samo neke etimološke pretpostavke. Bez obzira na njihovu prihvatljivost ili neprihvatljivost, za naš izbor naziva za raka sa stručnim latinskim nazivom *Homarus vulgaris* nije najodlučnije podrijetlo naziva, nego i opet proširenost naziva i njegova jezična opravdanost, osobito s obzirom na mogućnost tvorbe potrebitih izvedenica. U takvoj konkurenciji nazivi bogdan, jakar (njakar), karlo i arežica (i još neki usko lokalni) ne udovoljavaju terminološkim zahtjevima u onoj mjeri u kojoj tim zahtjevima udovoljavaju nazivi hlap i rarog. Zato je izvan svake sumnje da za normiranje moramo izvršiti izbor samo između ta dva naziva. Kad već ne bismo imali stanovitu praksu u stručnoj literaturi, izbor ne bi bio nimalo lak jer oba navedena naziva zadovoljavaju gotovo u istoj mjeri sve postavljene terminološke zahtjeve. Veća sukladnost odnosa jastog – rarog nego odnosa jastog – hlap davala bi stanovitu prednost nazivu rarog pred nazivom hlap. Ali zbog mogućnosti da formalna sličnost naziva jastog i rarog dovede do miješanja tih dvaju naziva (kao što je to doista utvrđeno na terenu, a povodenjem za stanjem na terenu isto se dogodilo i u stručnoj literaturi), prikladniji su oni nazivi koji imaju manje formalnih sličnosti, koji se međusobno više razlikuju. Ako dakle možemo (i moramo) birati, na temelju svega što je rečeno (udovoljavajući i zahtjevu o jednoznačnosti termina i zahtjevu da ono što se označuje bude označeno samo jednim terminom) izlazi da je za raka *Homarus vulgaris* najprihvatljiviji naziv hlap, dakle onako kako u spomenutom članku traži F. Grubišić. Ponovimo li na kraju da isto tako svi razlozi govore u prilog naziva jastog za raka *Palinurus vulgaris* Latr., onda ne bi trebalo da se i dalje u stručnoj literaturi provlači terminološka nejasnoća. Ova analiza također pokazuje kako je ribarska terminologija ozbiljan lingvistički posao i važno pitanje morskog ribarstva pa pri određivanju i primjeni te terminologije treba postupati s punom odgovornošću.

UZROČNA ZNAČENJA PADEŽA U JEZIKU MIHOVILA PAVLINOVIĆA

Vladimir Anić

(Svršetak.)

Primjer iz HRc sadrži obje mogućnosti [*do našega klobuka, do tuđe misli*, kao i iz AK: *Ako trudovi njihovi slabo shvatiše postavljeni oilj, do njih nije, nego do tuđe nemarnosti*]. Materijal pokazuje konstrukcije vezane u svim slučajevima uz 3. lice gl. *biti*, iako bi se moglo očekivati i uz *stajati*. U shemi im. /zam/ $\phi >$ je - do + G imenica se slobodno izmjenjuje ili ne izriče, pa primjeri nisu ograničeni na zamjenicu *to* ni stalne izraze [npr. *krivnja je do njega*]. Ovdje sada zamjena sa *iz* nikako ne dolazi u obzir, a ni sa *do* se ne bi moglo zamijeniti bez štete po značenje. Konstrukcija sa *zbog* + genitiv mogla bi pokriti značenje ove konstrukcije, ali je sigurno da bi se time izgubila stilska vrijednost koju ona ima kao živ element dijalekatskog i regionalnog.

5. ϕ + genitiv

Uzrok izrečen genitivom bez prijedloga u suvremenom jeziku izriče se uz glagole *stidjeti se, bojati se* i sl. s dopunom u genitivu /*koga, čega*/. Ovdje uzrok izrečen genitivom bez prijedloga dolazi pojedinačno uz gl. *kriviti* s dopunom u akuzativu. Genitiv znači stanje nečega izvan subjekta, koje bez obzira na svoju aktivnost, neizravno potiče voljnu radnju subjekta:

Ali prava nemadu oni, što nagodbu krive svega *zla* s kojega teško boluje državni život u Hrvatskoj (RS 1).

Moguća je interpolacija prijedloga *zbog*.

*

* *

U suvremenoj praksi prisutna je težnja da se značenja prijedloga *zbog* i *radi* razgraniče: teži se da na razini standarda *zbog* zadrži značenje uzroka i razgraniči se od *radi*, koji znači namjeru.²³ Naravno, Pavlinović nije uzrok izricao samo oblicima deklinacije, nego i na druge načine [npr. uzročnom rečenicom s *jer* samo na str. 75. u RS devet puta]. Ali u Pavlinovića, kao u razgovornom jeziku, ili barem u razgovornom jeziku koji se opire o njemu srodne govore, *radi* se upotrebljava stalno u oba značenja. Npr. namjerno:

Te značaje mi štujemo; ali ih *radi* dobra narodnjega slediti ne smiemo (RS 360);

uzročno:

²³ Lj. Jonke, o. c., str. 394.